

VII. DİNÎ YAYINLAR KONGRESİ

-GENÇLİĞE YÖNELİK YAYINCILIK-

(19-21 NİSAN 2019 / İSTANBUL)

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 1723
İLMİ ESERLER - 248

Genel Koordinatör
Prof. Dr. Huriye MARTI

Yayın Yönetmeni
Dr. Fatih KURT

Koordinasyon
Bünyamin KAHRAMAN

Tashih
Ramazan ÖZALPDEMİR

Grafik
Ahmet Hilmi ÇUHADAR

Baskı

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAY. MAT. TİC. İŞL.
Ostim OSB Mah. 1256 Cad. No:11 Yenimahalle/ANKARA
Tel.: 0312 354 91 31 (pbx) Faks: 0312 354 91 32
e-posta: bilgi@tdv.com.tr

1. Baskı, Ankara - 2019

Eser İnceleme Komisyonu Kararı: 25.09.2019/40

2019-06-Y-0003-1723
ISBN: 978-605-7730-95-4
Sertifika No:12930

© T.C. Cumhurbaşkanlığı
Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No:147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Türkiye’de Gençliğe Yönelik Dinî Kitapların Tarihi, Değişimi ve Dönüşümü

Ayşen BAYLAK GÜNGÖR
Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü Doktora Adayı

Hem dinî bilginin üretimi ve yayılması hem de belli dinî söylemlerin üretilme ve iletilmesinde önemli rol oynayan matbuat ve yayıncılık alanı Cumhuriyet tarihi boyunca gerek kolektif dinî gurpların gerekse bireysel girişimlerin önemli bir etkinlik alanı olmuştur. Matbuat ve yayın dünyası gelişen teknoloji ile birlikte pek çok farklı tür ve mecedada bilgi üretmi, iletimi ve yayma fonksiyonlarını icra etmektedir. Bu türler içerisinde en başat materyallerden birisi kuşkusuz kitaplardır. Geç dönem Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’sinde pek çok araç (kitap, süreli yayın, dergi, gazete, teyp ve video kasetleri, sesli görüntülü yayınlar, kartpostallar, takvimler, afişler ve internet ortamında üretilen metin ve her türlü hiper-metin içerik) dinî bilgi ve söylemin iletiildiği medium(media) olarak iş görmekte ve çeşitlenip çoğalarak devam etmektedir. Dinî yayıncılığın en önemli motivasyonlarından ve hedef kitesinden biri de gençler ve çocuklar olmuştur. Gençliğin biyolojik ve sosyolojik tanımını yapmak çok kolay olmasa da, matbuat veya matbu formattaki bilgi, düşünce ve söylemler bütünüünün insanların kalp ve zihinlerini değiştiren ve dönüştüren bir güç olduğu varsayımı bu faaliyetlerin en temel mekanizmasını teşkil etmektedir. Yazıya ve yazılı metne atfedilen bu güç, bir dönem Türkiye’de “hidayet romanı” tanımlamasıyla binlerce anlatı metnin üretilmesine de sebep olmuştur. Anlatılan bu hikayelerin okuyucunun zihninde hedeflenen yönde bir değişim ve/ya dönüşüm yahut bir perçinlenme ve onaylanma hissi oluşturarak dinî kimliğin pekişmesine, grup ve aidiyet hissinin oluşmasına veya güçlenmesine vesile olacağı varsayılmıştır.

Osmanlıyı da kapsayan geniş Türkiye tarihinde matbaa teknolojisinin adaptasyonu yaklaşık 300 yıllık bir döneme tekabül etse de, dinî yayın basımı için bu teknolojinin yani muharrik harflerin kullanımı 200 yılı biraz aşan bir maceradır. Dinî yayınların matbuat macerasını dönemlendirecek olursak şöyle bir dönemlendirme izleyebiliriz. 1. İlk dinî

kitabın basıldığı 1803 yılından ilk mushaf basımının gerçekleştiği 1970 yılına kadar olan beşik dönemi veya incunabel. 2. 1870- 1923/28 yılları arasındaki gelişme ve yaygınlaşma dönemi. Bu hem II. Abdulhamid hem İttihad ve Terakki yönetimini (1. ve II. Meşrutiyet) kapsamaktadır. 3. Dönem ise 1923/28'den bugüne kadar devam eden olgunluk ve gelişim dönemidir. Bu dönemi Cumhuriyet'in kuruluşu ile başlatmak mümkün olduğu gibi alfabe değişiminin gerçekleştiği 1928 ile başlatmak da makul ve mümkün görünmektedir.

Ben bu çalışmada yaklaşık son 100 yıla tekabül eden bu gelişim ve olgunluk dönemini ele alacağım. Pek tabii ki bu 90 yıllık dönem de tekdüze bir dönem değildir ve kendi içerisinde iniş ve çıkışlarla, duraklama ve ilerlemelerle müşahhasır.

İstatistiksel olarak bu dönemlerin ne kadar dinî kitap ürettiğine bakacak olursak şu rakamlarla karşılaşırız. Müteferrika'yı takip eden yüz yıl süreyle toplam 180 kadar kitap basılmıştır. 1829-1928 arası ikinci yüzyılda ise 27.227 kitap basılmıştır. (Alpay,) Özellikle meşrutiyet dönemleri için yapılan detaylı çalışmalar eksik olsa da erken döneme dair Jale Baysal'ın yaptığı tasniften ilk dönem basılan bu kitaplardan yaklaşık yüzde 20 ila 25'inin dinî konuları kapsayan kitaplar olduğunu çıkarıyoruz. Aynı oranın Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam ettiğini varsayan hesaplamalarla, dinî eserlerin matbuatta var olmaya başladığı bu 125 yıllık dönemde yaklaşık 6-7 bin kadar dinî eser basıldığını tahmin edebiliriz. Elbette o dönemde el yazması geleneğinin kısmen de olsa halen devam ettiğini, henüz kitabın kitleleşen bir nesneye dönüşmediğini ve el yazması eserlerin de şahıs kütüphanelerinde yer edindiğini düşünürsek bu rakam az olmayabilir. Ancak Tanzimat ve sonrasında yaygınlaşan okullaşma ve eğitim politikalarına rağmen okur yazar oranının düşüklüğü de bu rakamın çok olmadığı çıkarımına sebep olmaktadır.

Cumhuriyet döneminde dinî kitapların nasıl seyir izlediğine baktığımızda ilk 30 yıla dair epey kısırlı bir tablo ile karşı karşıya kalıyoruz.

Tablo 1 Erken Cumhuriyet Döneminde Kitaplar ve Dinî Eserler

Years	# of Books Produced	# of Books on Religion*	% of Books on Religion in Total	# of Books on Religion**
1938	2590	17	0,65	15
1945	1899	27	1,42	24
1950	2260	68	3	67
1956	3080	118	3,83	84

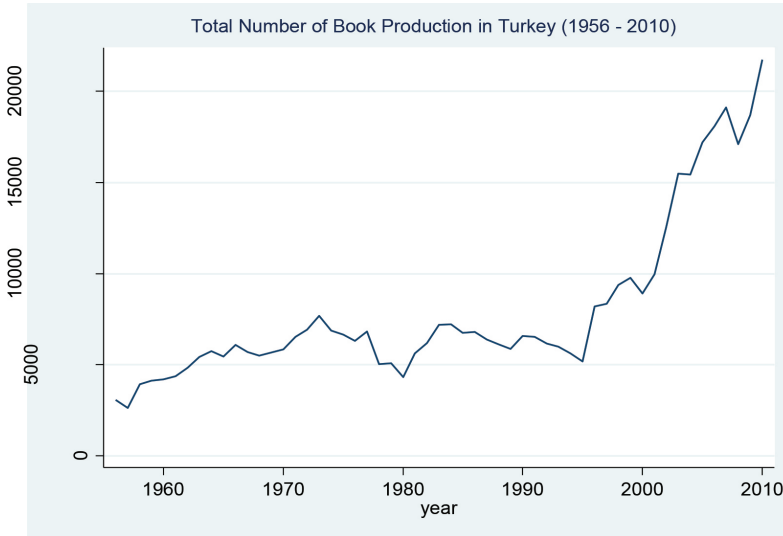
* Figures provided by Statistical Yearbooks of Turkey

** Figures derived and calculated from Öztürk & Topaloğlu Bibliography

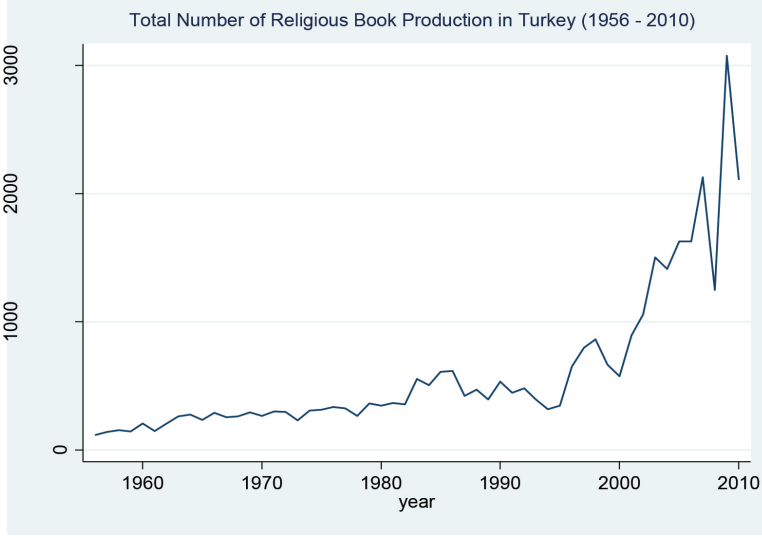
Ancak 1950 yılına gelindiğinde dinî içerikli kitaplar Türkiye’de basılan tüm kitaplar arasında yüzde 3’lük bir orana tekabül etmeye başlıyor. Ne ki, aynı dönemde ciddi bir devlet çabasına rağmen üretilen kitap miktarının da çok düşük olduğunu bu tablodan görmek mümkündür.

Ben 1956’dan itibaren yıllık bazda verilen Türkiye İstatistik Yıllıklarında yer alan kitap üretim verileri ve bunların içinde yer alan din konulu kitapların sayısal olarak nasıl geliştiğini grafiklerle ortaya koymaya çalıştım.

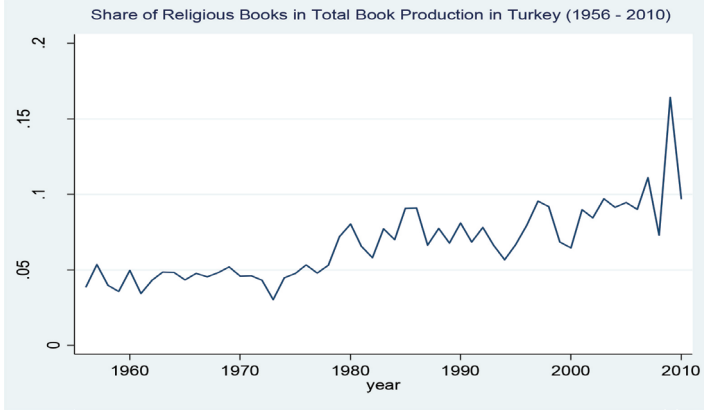
Aşağıdaki tablolarda (bkz. Figür 1 ve Figür 2) Türkiye’de 1956-2010 yılları arasında genel kitap üretimi ve dinî kitap üretimi rakamlarının grafiğe yansıtılmış hallerini görebiliyoruz. Buna göre dinî yayıncılığın ciddi bir sıçrama yaptığını varsaydığımız 1950 ve 60’lı yıllardan sonra bile aslında ciddi bir kitap varlığından söz etmek güç görünüyor. Yılda 1000 sayısına dinî kitap üretiminde ulaşılması için değil 1980’ler 2000’li yılları beklemek gerektiğini de sözlerimize eklememiz lazım. Ve tüm bu süreçte dinî yayınların genel kitap üretimi içerisindeki oranına baktığımızda ise (bkz. Figür 3) uzunca bir dönem (1980’e kadar) yüzde 5 civarında seyrettiğini, 1990’larda ve 2000lerde yüzde 10 civarına ulaştığını ancak son dönemde de bu oranın genelde yüzde 6-8 arasında seyrettiğini ifade etmek gerekir. Günümüzde de yıllık üretilen dinî kitap sayısı 3000 ila 4000 başlık arasındadır. Bunların tekrarlı basımları da kapsadığı düşünülürse üretilen orijinal başlık sayısı çok daha azdır.

Figür 1: Türkiye’de Toplam Kitap Üretimi (1956-2010)

Figür 2: Türkiye’de Toplam Dini Kitap Üretimi (1956-2010)

Figür 3: Türkiye’de Dini Kitapların Toplam Kitap Üretimi İçindeki Oranı (1956-2010)

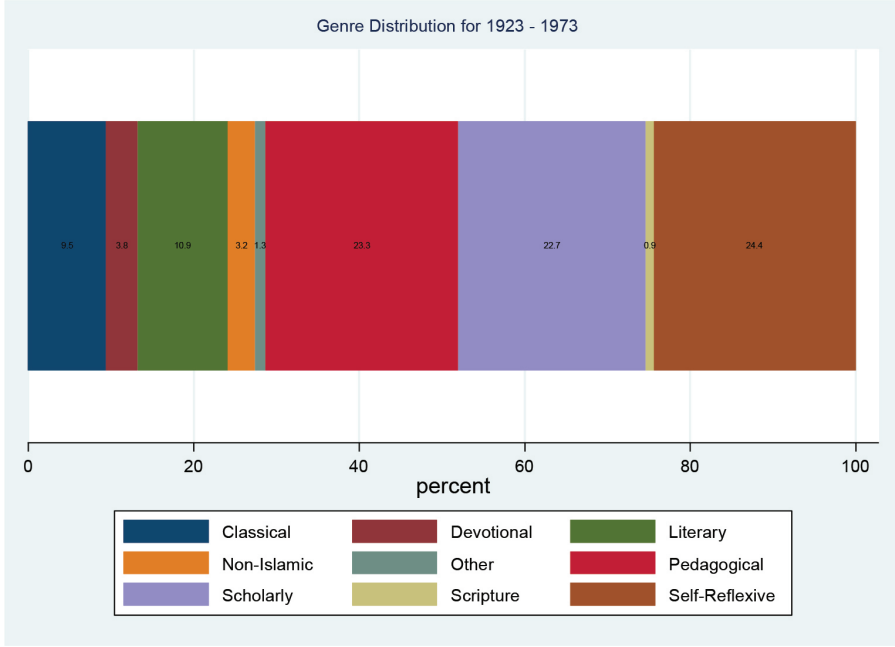
Figür 4: Türkiye’de Yayınlanan İslami/dinî Kitapların Sayısı (1923-2010)

Figür 4 1923-2010 yılları arasında yıllık kitap üretimi rakamları dikkate alınarak hazırlanan bir grafik olarak dinî yayınların yaklaşık 100 yıllık seyrini göz önüne sermektedir. Bu grafik iki farklı dönem için toplanan verilerin birbiriyle uyumlandırılması sonucu oluşturulmuştur. Bu grafikten de açıkça görüleceği sürece sayısal olarak dinî yayınların patlaması veya ciddi bir artış sergilemesi aslında 2000’li yıllarla birlikte gerçekleşmiştir ki bu da genel ekonomik zenginleşme, politik rahatlama ve ekonomik sermaye kadar sembolik/kültürel ve beşeri sermaye artışının bu gelişmede etkili olduğunu gösteren bir tablodur. Ayrıca Cumhuriyet dönemi boyunca üretilen dinî kitap sayısı aşağı yukarı 30 bin civarındadır. Buna veriye dahil edemediğimiz, ulaşılamayan yaklaşık yüzde 10’luk bir rakam ilave eder ve son on yılda üretilen yaklaşık 20-25 bin rakamını da eklersek 50-60 bin arası bir rakama ulaşırız. Ancak bu veriler de gösteriyor ki son 10-20 yılda Cumhuriyet tarihinin 80 yıllık sürecinde üretilen toplamdan neredeyse çok daha fazlası bu alanda üretilmiştir.

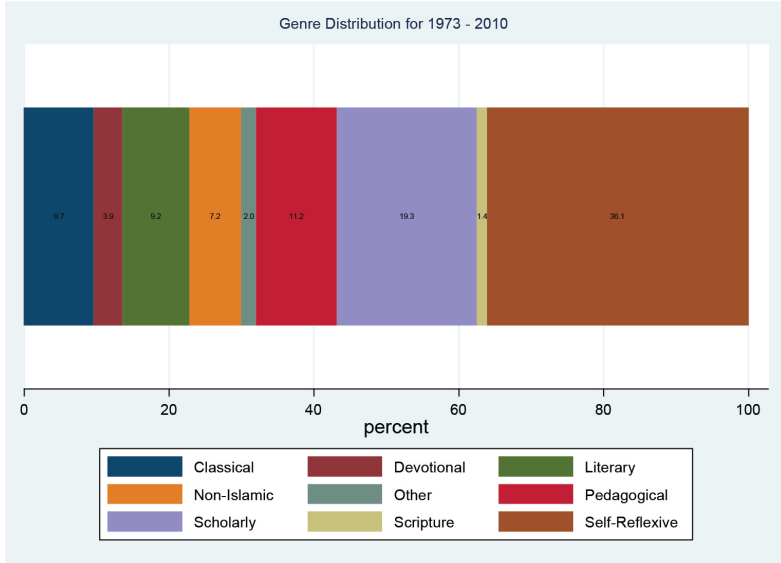
Peki bu kitaplar ne kitaplarıdır? Türkiye’de İslamî kitap veya dinî yayın denilince genelde belli bir siyasi veya dinsel söyleme referans olarak kurgulanmış düşünömsel diyebileceğimiz literatür dahil edilmektedir ancak aslında sanıldığından çok çeşitli bir koleksiyon bulunmaktadır. Ben hem bibliyografyaya dahil edilmiş hem de Milli Kütüphane veri tabanında İslam kodu ile kayda sokulmuş bu literatürü incelemek için iki tür endeks oluşturdum. Birine eserleri daha genel anlamda ve fonksiyonel olarak nitelemesi ve ayırıştırması için Tür (janr) endeksi diğerini de Konu endeksi olarak kodladım ve yaklaşık 31 bin bibliyografik künyeyi bu iki endeks temelinde tek tek tasnif ettim. Bu tasniflerin istatistiksel analizleri aşağıdaki sonuçları ortaya çıkardı. (Süre kısıtlılığın

VII. Dinî Yayınlar Kongresi

dolayı bu endekslerin nasıl oluştuğunu ve hangi eserleri kapsadığını burada aktaramıyorum ancak son basılı metinde ilgili okuyucular bu bilgiye ulaşabileceklerdir.)

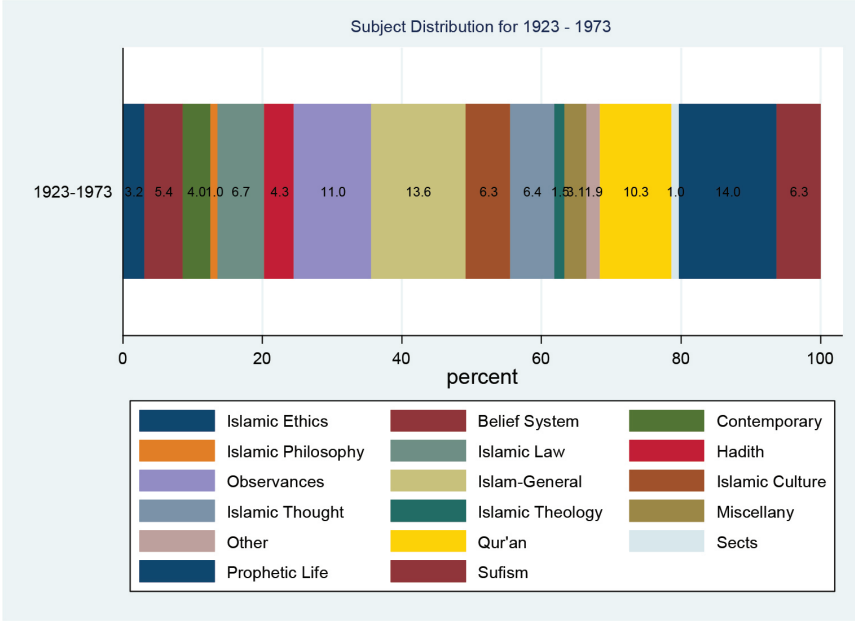

Figür 5: 1923-1973 İslami Kitaplarda Janr Dağılımı

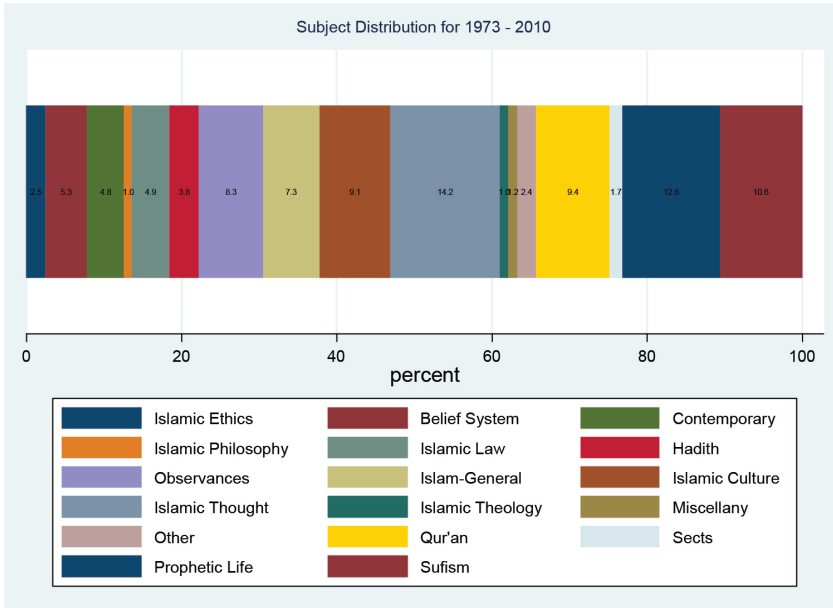

Figür 6: 1973-2010 İslami Kitaplarda Janr Dağılımı

Bu tasnifin konu endeksine dayalı sonuçları ise iki dönem için aşağıdaki grafikleri ortaya çıkardı.

Figür 7: İslami Kitaplarda Konu Dağılımı 1923-1973

Figür 8: İslami Kitaplarda Konu Dağılımı 1973-2010

Bu grafiklerden pek çok çıkarım yapmak mümkün olmakla birlikte ben temel birkaç trendi ve çıkarımı sizlerle paylaşıp gençlik kitaplarının değişim ve dönüşümüne dair de birkaç kelam ederek bu sunumu tamamlayacağım.

Türkiye’de dinî yayınların genel olarak içeriği, yapısı, şekli ciddi değişim ve dönüşüme uğramıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında daha homojen ve belli alanlara, türlere yönelik (ihtiyaca da binaen) eserler üretilirken, günümüzde çok çeşitli tür ve tarzda, sadece geç dönem ulema, son nesli veya Amit Bein’in çeper/kenar uleması dediği şahsiyetlerin ürettiği değil yeni Müslüman entelektüel tanımına uyan, kendi üzerinde hem eleştirel hem onaylayıcı üslup ve retorikle yazılmış, hem geleneksel ilimleri hem de modern konuları mevzu edinen çok çeşitli eserler üretilir hale gelmiştir.

Hatta artık üretilen eserleri salt dinî literatür çerçevesinde tanımlamaktan ziyade İslam üzerine üretilen literatür olarak tanımlamak analitik açıdan daha doğru görünmektedir. Üstelik dinî veya din üzerine üretilen bu literatür akademik veya jurnalistik çalışmaları da içine almakta, yazarları veya yayıncıları eskiden olduğu gibi dindar ve belli dinî amaçlara hizmet motivasyonu ile yayıncılık yapan insanlar da değildir. Bu minvalde eser içerikleri kadar, üreticiler de heterojen bir kimliğe bürünmüş ve sekülerleşmiştir.

Klasik ve geleneksel tür ve eserlerin yeniden üretimi devam etmekle birlikte yaygın eserlerin birçoğu güncel/çağdaş ve yerel/ulusal yazarlar tarafından yazılmış eserlerdir. Sufizm veya tasavvuf, İslamî Hareketler ve Düşünce alanı gibi son 30-40 yılda popülaritesi artan konulardan birisidir. Kur’an’la ilgili konular, Akaid, Fıkıh, Ahlak gibi konular belli bir oran teşkil etmekte ve pozisyonlarını korumaktadırlar. Siyer ve İslam tarihi ise belli türlerde yayınların en popüler konuları olmakla birlikte Türkiye’deki dinî yayınlar içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

1923-1973 yılları arasını kapsayan bibliyografyada 3851 eserden başlığında genç ifadesi geçen sadece 27 esere rastlayabildim. Bunların en eski tarihlisi 1933 yılında basılan “Misyonerlere Cevap ve Gençliği İkaz” başlıklı olup yazar ibaresinde Ali Ulvi ismi bulunan kitaptır. M. Asım Köksal’ın “Gençlere Din Kılavuzu, İman ve İbadet Yolu, Gençlere Ahlaki Öğütler, Gençlere İman ve İnanç Dersleri, Gençlere Tam ve Mufassal Namaz Hocası” başlıklı kitaplar da aslında ilk dönem dinî yayıncılığın genel karakteristiğine uygun dinî bilgi ve pratikleri öğretmeye dair temel rehber kitaplardır. Ayrıca 1947 yılında ilk kez Latin harfleriyle basılan Said Nursi’nin Gençlik Rehberi de yine bu dönemde yerini alan kitaplardandır. 1973-2010 arası bibliyografik veri tabanında yaptığım araştırmada 225 kadar başlığın da genç, gençlik vb. ifadeler içerdiğini gördüm. Bunlardan en yaygın olanları; Gençlere Öğütler, Nasihatler, Gençler ve Çocuklara En güzel Dinî hikayeler gibi yarı anlatı yarı edebi nitelikte serbest yazılardan ve benim de edebi İslami Literatür olarak tanımladığım türde kitaplar ile Gençler için Din Kılavuzu, Gençlik

ve Namaz, Gençlere Yönelik İlmihal vb. pedagojik İslamî Literatür başlığı altında tasnif ettiğim kitaplardan oluşmaktadır. Bu alanda şüphesiz Gazali'nin Gençliğe Öğütler adı altında toplanan klasik literatürden seçmelere rastlamak da mümkündür. Said Nursi'nin Gençlik Risalesi de daha çok ilmî literatürün Çağdaş düşünce altında yer alan eserleri olarak önemli başlıklar arasında sayılabilir. Bunun dışında Emine Şenlikoğlu'nun Gençliğin İmanını Sorularla Çaldılar kitabı ile Şule Yüksel Şenler'in Gençliğin İzdırabı da yerli bir düşünüşün temsili olarak bu alanda yer bulurken, Seyyid Hüseyin Nasr'ın Genç Müslümana Modern Dünya Rehberi, düşünümsel literatürün evrensel örneklerinden biri olarak Türkiyeli genç müslüman okuyucuya hitap etmektedir.

Bugün bir gençlik kitapları envanteri çıkarılabilir mi veya bunu yapmanın kriterleri nelerdir, sorusunu cevaplamak teorik ve metodolojik meydan okumaları kendisinde fazlasıyla barındıracağından zorlu bir iş olarak görülmelidir. Ancak elimizdeki bibliyografya koleksiyonu, tanımı ve birtakım yapısal eksikliklerden dolayı (Milli Kütüphane kayıt sistemi, İslam konulu kitaplarda tasnif sorunu vb.) özellikle son 10 ila 20 yılda üretilen ve gençliği hedefleyen pek çok kitabı dışarda bırakmaktadır. Bu veri tabanında isim/başlık temelli yaptığımız arama ve tarama toplamda yüzde 1'in altında bir orana tekabül eden bir sayıya ulaşabilmemize ancak olanak sağlamıştır. Günümüzde birtakım marka yayınevleri gençlik kitapları için yeni alt marka yayınevleri de oluşturmuştur. (Bkz. Timaş-Carpe Diem, Zafer- İlkgençlik) Bu tip yayınların içeriği, dili, üslubu, genel gençlik literatüründen neleri alıp dönüştürdüğü veya neleri yeniden ürettiği noktasında daha detaylı inceleme ve araştırmaları hak etmektedir. Ancak bu, sunumun da takdir edersiniz ki maksadını ve boyutunu aşmaktadır. Gençlik yayınları yayıncılık dünyasında yeni bir janr olarak son 20 yılda daha yoğun şekilde bir kategori niteliğiyle literatüre nüfuz etmektedir. Açıkçası genç veya gençlik olgusu da zaten modern zamanlara ait biyo-politik diyebileceğimiz insan yaşamının dönemlerine dair bir kategorizasyondur. Ortalama yaşam süresinin 50 yaş altı olduğu bir dönemde 25 yaş gençlik sınırı sayılabilirken günümüzde gençlik ve orta yaş sınırları daha muğlak ve yukarı doğru seyrederek görünmektedir.

Aslında kitap veya yayın dünyasında da okuyucusunun genç olması gerektiği faraziyesi görece yeni bir olgudur ve çocuk veya gençlerin (ki aslında bu kategori genelde anglosaxon gelenekte teenager denilen 13-19 yaş arası ergenlik döneminin betimleyicisidir.) algılama şekillerinin, arzu ettikleri yazım, üslup ve içeriğin, yetişkin zevk ve tercihlerinden farklı olduğu varsayımına dayanmaktadır. Gençlere hitap eden veya özellikle genç okuyucu için üretilmiş dinî içerikli metinler -dediğim gibi- oldukça yeni bir olgudur. 1950'li yıllarda çocuklara veya gençlere yönelik üretilen eserler "Çocuklarımıza Din Kitabı" veya Çocuklar/gençler için Namaz Hocası gibi temel iman ve ibadet esaslarını anlatan pedagojik eserlerdir. Bugün müslüman kimliğini öne çıkaran veya dindar yazarlar tarafından üretilen farklı türlerdeki eserler ise dinî literatür kapsamında çerçevelenmesi zor olan eserlerdir.

Ve hem sadece belli bir cemaatsel/dinî kimliğe hapsolmeden genel/evrensel okuyucu kitesine hitap etmek hem de alışlageldik dinî anlatım ve öğretim teknik ve yazın üslubunun dışında üretilmiş bu eserleri dinî olarak nitelemek pek mümkün görünmemektedir. Dinî gençlik literatürü veya İslami gençlik kitapları belki yeni bir tür janr olarak gelişip kendine has bir üslup ve format geliştirebilir ancak bunun tam olarak oluştuğunu söylemek şu an için pek mümkün görünmemektedir.

Ancak şunu son olarak dile getirmek isterim ki, gençliğe yönelik dinî yayıncılık artık bu tamlamadaki “dinî” kelimesini dışta bırakmamızı gerektirecek kadar kozmopolit, melez ve küresel kültürün çanağında pişip eriyerek veya kokusuna bulanarak daha amorf ve kimliksiz bir hal almaya başlamıştır. Bunu illa kaçınılması gereken normatif bir değerlendirme olarak sunmadığımı da belirtmek isterim.

OTURUM BAŞKANI – Ayşen Hanım’a biz de teşekkür ediyoruz bu tebliğinden dolayı.

Şimdi, müzakereci hocamızı kürsüye davet ediyoruz, buyurun Hocam.